

Recension

Upplysning nu: ett manifest för förnuft, vetenskap och humanism.

Steven Pinker

Översättning: Jim Jakobsson

Fri Tanke 2018, 719 s. ISBN 978-91-87513-33-6

Det här är en rätt imponerande bok. Inte så att den kommer med några nya revolutionerande idéer, men den redovisar en mycket stor mängd intressanta fakta och tänkvärda argument och den är ledigt och fartfyllt skriven. Dessutom försvarar den värtaligt upplysningens idéer om förnuft, vetenskap och humanism.

Enligt förordet handlar boken om de mänskliga framstegens historiska utveckling och deras orsaker; den största delen av boken (s. 57–440) beskriver de framsteg som mänskligheten har gjort och gör. Men Pinker anser också att det finns ett behov av ”att på nytt formulera upplysningens ideal (även kallade humanism, det öppna samhället och kosmopolitisk eller klassisk liberalism)” (s. 16). Det är sådana ideal som ligger bakom framstegen. De förekommer för övrigt inte bara i västerlandet under upplysningstiden på 1700-talet och senare, utan har även formulerats i många andra civilisationer än den västerländska (s. 48).

Pinker noterar att evolutionen tar mycket lång tid, vilket gör att våra hjärnor är anpassade till förhistoriska samhällen, inte till det moderna samhällets teknik och institutioner, men att vi ändå har vissa möjligheter att hitta på normer och institutioner som kan vara mer allmänt fördelaktiga. Det är just sådana normer och institutioner som karaktäriserar upplysningen.

En oerhörd mängd fakta presenteras i boken; den vanlige läsaren har förstås ingen möjlighet att med säkerhet avgöra i vilken grad urvalet eventuellt är ensidigt eller otillförlitligt. Men källor anges noggrant, ofta från offentlig och välrenommerad statistik, och det finns inget som tyder på att det som sägs är felaktigt eller vilseledande. (Inget som jag kunde hitta i alla fall. Men andra kritiker har pekat på diskutabla inslag.)

Fattigdomen i världen har minskat dramatiskt under de senaste tvåhundra åren (s. 121), men dessutom har även ojämlikheten minskat, även om den på sista tiden har ökat inom västvärldens länder (s. 142). I början av 1900-talet spenderade man i Europa, Nordamerika och Japan ungefär 1,5 procent av BNP på utbildning och sociala överföringar, medan den motsvarande siffran idag ligger mellan 20 och 30 procent (s. 144). I USA är andelen 19 procent, men om man räknar in det som där betalas genom arbetsgivare ”hoppas USA från tjugofemte till andra plats bland de trettiofem OECD-länderna, strax bakom Frankrike” (s. 146). Pinker lägger också fram statistik som visar att vi lever i den tryggaste tiden i historien (kap. 12).

Det finns mycket annat som har blivit bättre. Pinker påpekar t.ex. att ”det inflationsjusterade priset för en miljon lumentimmar av ljus (ungefär vad man behöver för att läsa två och en halv timme om dagen i ett år) har sjunkit *tolvtusenfalt* sedan den ”mörka” medeltiden, från omkring 35 500 pund år 1300 till mindre än 3 pund idag” (s. 327).

Men är allt verkligen frid och fröjd? Man kunde kanske misstänka att boken skulle bortse från de existentiella hot mot mänsklighetens överlevnad, som till stor del är en (icke avsedd) konsekvens av upplysningens idéer. Hit hör t.ex. sådant som klimatförändringar och de påstådda riskerna med att intelligenta maskiner i framtiden kan göra människor arbetslösa eller rentav utrota hela mänskligheten.

Vad gäller artificiell intelligens anser Pinker att intelligens leder till bra saker och intelligensen i världen har ökat (s. 314). Och han är inte särskilt imponerad av de fantasifulla spekulationer som går ut på att framtida maskiner kan överglänsa oss i intelligens och därmed också utgöra ett allvarligt hot mot mänskligheten. I det sammanhanget citerar han en NASA-rapport som säger: ”Människan är det billigaste, icke-linjära och allsidiga datorsystem på 75 kilo som kan massproduceras av oskolad arbetskraft” (s. 384).

Klimatförändringar är däremot ett allvarligt och mycket större hot. Inte minst de förändringar som orsakas av våra utsläpp av växthusgaser. ”Mänskligheten har aldrig stått inför ett problem som detta” (s. 181). Men Pinker anser – eller hoppas åtminstone – att det ”går att lösa med rätt kunskap” (s. 161).

Det räcker emellertid inte att vi minskar de aktiviteter som orsakar utsläppen, ty ”de uppoffringar som skulle behövas för att minska koldioxidutsläppen med hälften och sedan till noll” – vilket är de mål som ansetts nödvändiga vid mitten respektive slutet av 2000-talet – ”skulle kräva att vi avstod från el, värme, cement, stål, papper och resor liksom mat och kläder till överkomliga priser” (s. 186).

Förnybara energikällor kan inte heller rädda oss. Sol- och vindkraft, har visserligen blivit mycket billigare, men deras andel av energiproduktionen är ändå bara 1,5 % och de kan knappast tillgodose våra behov. ”För att fylla världens energibehov med förnybara energikällor år 2050 skulle vindkraftverk och solpaneler behöva kaklas över ett område stort som USA (inklusive Alaska), plus Mexiko, Centralamerika och de bebodda delarna av Kanada” (s. 192).

Vad som krävs är snarare två saker: höga koldioxidskatter (s. 191) och ny kärnkraft (s. 192). Kärnkraft, alltså! Samt därutöver metoder för att fånga och lagra koldioxid, exempelvis plantering av nya skogar (s. 198).

Problemet är väl att även om Pinker har rätt i att vi nu har det bättre än förr i alla möjliga viktiga avseenden, och att historien är full av framsteg som drivits fram av upplysningens idéer, så visar inte detta att vi även i framtiden kommer att fortsätta att få det bättre – eller ens att vi inte kommer att få det mycket sämre än vi nu har det. Även om upplysningen hittills ”har tjänat oss väl” (som det brukar heta om vår alliansfria utrikespolitik), så kan vi inte veta om samma tendens kommer att fortsätta in i framtiden. Även om kärnkraften hittills är mycket säkrare än annan energiproduktion (s. 193), så kan den kanske förorsaka stora olyckor i framtiden t.ex. i samband med dålig avfallshantering. Pinker tror att sådant kan förhindras med teknologisk utveckling – och man kan väl bara hoppas att han har rätt.

En annan svaghet i Pinkers resonemang är att han inte tar någon hänsyn till tidsfaktorn. Även om teknologisk utveckling i princip och på sikt skulle kunna rädda oss, så kan man ju undra om den verkligen kan komma igång och ske så snabbt att vi hinner avvärja de miljökatastrofer som hotar oss. Är detta ens politiskt möjligt? Är Pinkers optimism verkligen motiverad?

Pinker slår i alla händelser ett slag för ”upplysning nu”, vilket innebär att vi även i fortsättningen bör satsa på upplysningens idéer. Han tror på upplysning och fortsatta framsteg – även om han också uppmärksammar faktorer som kan hejda utvecklingen, speciellt ekonomisk stagnation och auktoritär populism (s. 411–40).

Inte bara under romantiken på 1800-talet, utan även i vår tid sedan 1960-talet, och särskilt under det senaste decenniet, har det uppstått populistiska rörelser som uttryckligen förnekar upplysningens ideal. Hoten mot vidare framsteg och upplysningens ideal personifieras inte

minst av USA:s nuvarande president, Donald Trump (s. 427–30). En annan bov i sammanhanget är Friedrich Nietzsche. ”Mest uppenbart bidrog Nietzsche till att inspirera den romantiska militarism som ledde till första världskriget och den fascism som ledde till andra världskriget. [...] Kopplingarna till bolsjevismen och stalinismen – mellan övermänniskan och den nya sovjetiska människan – är mindre välkända men rikligt belagda” (s. 564). Nietzsche var också ”en gudfar till alla intellektuella rörelser under 1900-talet som var fientliga mot vetenskap och objektivitet, inklusive existentialism, kritisk teori, poststrukturalism, dekonstruktivism och postmodernism” (s. 565).

Dessa är upplysningens fiender. Pinker slår i stället ett slag för vetenskap och humanism. ”Det är humanismen som bestämmer *vad* vi bör försöka uppnå med vår kunskap. Den ger det moraliska *bör* som kompletterar vetenskapens *är*” (s. 519). Humanism är en sekulär livsåskådning, som ungefär kan likställas med FN:s deklaration om mänskliga rättigheter (s. 530). I bokens sista kapitel bemöter Pinker vanliga argument mot humanismen, dels från den auktoritära populismen och dels från religiös moraluppfattning. Beträffande kristendomen påpekar han det ”absurda i att söka en grund för moralen i samma institutioner som gav oss korståg, inkquisitionen, häxjakter och de europeiska religionskrigen” (s. 570).

LARS BERGSTRÖM